

УДК 37.018:783 (477.44) «18/19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-8>

Нінель СІЗОВА,
orcid.org/0000-0003-1622-719X
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) Sizova1980@ukr.net

Ганна БІЛОЗЕРСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4626-6205
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) belozerskanna@gmail.com

Тетяна БЕЛІНСЬКА,
orcid.org/0000-0003-2000-9515
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) belinska_tet@ukr.net

СТАН ЦЕРКОВНОГО ХОРОВОГО ВИКОНАВСТВА ВІННИЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано стан церковного хорового виконавства на Вінниччині кінця ХІХ – початку ХХ століття. Спираючись на матеріали Державного архіву Вінницької області досліджуються шляхи розвитку церковного виконавства, зазначаючи тісний взаємозв'язок з церковної освіти з діяльністю учнівських хорових колективів. Простежуючи за шляхами розвитку музичної освіти в церковно-приходських закладах освіти, зазначається, що хоровий церковний спів сприймався як засіб насильницької русифікації на автохтонне населення Вінниччини. Спираючись на архівні матеріали, розкрито роль викладання співу священиками та дияконами у поширенні православного церковного співу на Вінниччині наприкінці ХІХ століття.

Розкрито роль католицької церкви у поширенні на Поділлі піснеспівів західного християнського обряду у контексті з історичними подіями, які пов'язані з прийняттям Люблінської унії та заснуванням наприкінці ХІV століття Подільської дієцезії римо-католицької церкви. Після польського повстання 1830–1831-х років значна кількість подільських римо-католицьких храмів відійшла до православної церкви, проте значна частина католиків з цим не змирлася. Зазначено, що для римо-католиків Поділля церковні пісні часто ставали символом релігійної ідентифікації і були дієвим засобом патріотичного виховання. Розповсюдженими серед католиками збірками пісень були «Служба Божя», «Злотий Олтажик», «Кантичек» та ін.

Проаналізована роль польських колядок та їх вплив не лише на польське, але і на православне населення Вінниччини. Вказано, що колядки, які спочатку виконувалися у християн західного обряду, поступово були адаптовані для виконання і у православних храмах. Серед яких найбільш популярні були гармонізовані та надруковані у «Подільських Єпархіальних Відомостях» та «Богогласнику». Самі ж колядки були гармонізовані на три голоси, зокрема «Небо і земля нині торжествують», «Вселенная, веселися, Бог от Діви десь родися», «Дивная новина», «Нова радість стала» та ін.

У статті, спираючись на історичні факти, доведено, що церковне хорове виконавство зазнало значного впливу російської культури та традиції, оскільки Поділля ХІХ були примусово русифіковане. Проаналізовано чинники, які сприяли покращенню стану церковного православного хорового виконавства на Вінниччині, серед яких вагоме місце посідає підсилена увага православної церкви до розвитку хорових колективів духовних училищ та семінарій, стану викладання церковного співу та якісна підготовка учительських кадрів на курсах церковного співу. Визначено вплив організації навчання церковного хорового співу на формування професійного хорового мистецтва Вінниччини.

Ключові слова: музичне краєзнавство, хорова культура Вінниччини, церковний спів, церковно-приходські школи, хоровий спів, колядки.

Ninel SIZOVA,

orcid.org/0000-0003-1622-719X

Candidate of Art Studies,

Senior Lecturer at the Department of Vocal and Choral Training,

Theories and Methods of Music Education

Vinnytsia Mykhailo Kosybynsky State Pedagogical University

(Vinnytsa, Ukraine) Sizova1980@ukr.net

Hanna BILOZERSKA,

orcid.org/0000-0002-4626-6205

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral Training,

Theories and Methods of Music Education

Vinnytsia Mykhailo Kosybynsky State Pedagogical University

(Vinnytsa, Ukraine) belozerskanna@gmail.com

Tetiana BELINSKA,

orcid.org/0000-0003-2000-9515

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral Training,

Theories and Methods of Music Education

Vinnytsia Mykhailo Kosybynsky State Pedagogical University

(Vinnytsa, Ukraine) belinska_tet@ukr.net

THE STATE OF CHURCH CHORAL PERFORMANCE AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY IN THE VINNYTSIA REGION

In the article analyzes the state of church choral performance in Vinnytsia region at the end of the 19th – beginning of the 20th century. Based on the materials of the State Archive of the Vinnytsia region, the ways of the development of church performance are explored, noting the relationship between church education and the activities of student choirs. Following the development of musical education in orthodox church educational institutions, it is noted that choral church singing was perceived as a means of invasive russification of the autochthonous population of Vinnytsia region. Based on archival materials, the role of teaching singing by priests and deacons in the spread of Orthodox church singing in Vinnytsia region at the end of the 19th century is revealed.

The role of the church in the spread of Catholic confession songs in Podilla is revealed. In the context of historical events connected with the adoption of the Union of Lublin and the founding of the Roman Catholic Diocese of Podilla at the end of the 14th century. After the Polish insurrection of 1830–1831, a many catholic churches were transferred to the Orthodox Church, but a many people of Catholics religion did not accept this. It is noted that for the Catholics of Podillia, church songs often became a symbol of religious identification and were an effective means of patriotic education. Popular song collections among Catholics were «Service of God», «Golden sanctuary», «Kantyck» and others.

The role of Polish carols and their impact not only on the Polish, but also on the Orthodox population of Vinnytsia region is analyzed. It is indicated that the carols, which were originally performed by Catholics, were gradually adapted to be performed in Orthodox churches as well. Among them, the most popular were harmonized and printed in the collections of the Orthodox Church of the Vinnytsia region. The carols were harmonized for three voices, in particular «Heaven and earth are now triumphant», «Universe, rejoice, the God of the Virgin will be born somewhere», «Strange news», «New joy has become» and others.

In the article, based on historical facts, proved that the church choral performance was influenced by Russian culture and tradition, as Podillia XIX was forcibly Russified. The factors that contributed to the improvement of the condition of church Orthodox choral performance in Vinnytsia region were analyzed. Among them, the increased attention of the Orthodox Church to the development of choirs of theological schools and seminaries, the state of teaching church singing, and the quality training of teaching staff in church singing courses of Orthodox church singing. The impact of the organization of teaching church choir singing on the formation of professional choral art in Vinnytsia region was determined.

Key words: *musical local history, choral culture of Vinnytsia region, church singing, parochial schools, choral singing, carols.*

Постановка проблеми. Розвиток хорового мистецтва Вінниччини періоду кінця XIX – початку XX століття відбувався у декількох про-

відних напрямках: діяльність культурних осередків, концертна діяльність провідних хорових колективів, які заклали підвалини професійного

хорового виконавства на теренах краю, діяльність церковних закладів освіти та педагогічних курсів. Найбільш впливовою у галузі формування основних принципів хорового мистецтва кінця XIX – початку XX ст. видалася діяльність саме православної та католицької церкви, що базувалася на функціонуванні церковних хорових колективів, нотодруку та церковній освіті.

Аналіз досліджень. Дослідження історії богослужбового співу різних регіонів України та його впливу на культурний розвиток регіонів висвітлені у праці Л. Руденко (Руденко, 2010). Аналіз стану церковного виконавства на Київщині, вивчення феномену церковного співу та дослідження його еволюції на теренах українських земель висвітлено у праці О. Перепелюк (Перепелюк, 2021). Розвиток хорової культури та церковного виконавства Вінниччини висвітлено у працях Н. Сізової, Т. Белінської, Г. Білозерської (Сізова, 2018). Вплив католицької церкви на хорову культуру Вінниччини розкрито у дослідженні С. Іскри (Іскра, 2010).

Метою статті є дослідження стану церковного богослужбового виконавства Вінниччини кінця XIX – початку XX ст., що ґрунтуються на вивченні матеріалів Державного архіву Вінницької області. Автори статті ставлять за мету розкрити роль церковного співу у становленні та розвитку професійного хорового виконавства Вінницького краю.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи стан церковного хорового виконавства на землях Вінниччини другої половини XIX – початку XX століття, слід звернути увагу на дві особливості його розвитку. Першою можна виділити тісний взаємозв'язок діяльності церковних хорів з учнівськими хорами, які, як правило, склали основу церковних колективів. Церковний спів у школах й училищах часто викладали священники, дячки та псаломщики. Другою особливістю є те, що хоровий церковний спів сприймався російським царатом як могутній засіб русифікації автохтонного населення Поділля, яке на початку XIX століття знаходилося під значним впливом римо-католицизму. Спочатку носіями християнства західного обряду на подільських землях були представники польського народу, які почали тут оселятися ще за часів Київської Русі. Укріплення католицизму відбулося у XIV столітті, коли результатом боротьби між Литвою і Польщею за Галицько-Волинське князівство став поділ держави на три частини – Галичину, Волинь і Поділля, Молдову. Волинь і Поділля, частиною якого є Вінниччина, відійшли до Литви. Литовські князі Коріатовичі, будучи вірними православ'ю,

водночас стимулювали поширення католицизму на Поділлі, розвиваючи економічні і культурні зв'язки з Королівством Польським.

Після підписання 1386 року унії Литви з Польщею, коли литовські князі Вітовт і Свидригайло перейшли з православ'я до католицизму, подільські землі починають заселятися поляками-католиками, а посади місцевих воєвод могли обіймати лише дворяни, які прийняли католицьку віру. Все це призвело до значного окатоличення автохтонного населення і заснуванню наприкінці XIV століття Подільської дієцезії римо-католицької церкви. З переходом подільських земель до Польщі (після війни 1430–1434 років), польська шляхта ще міцніше тут закріпилася. Проте найбільший вплив на місцеве населення католицизм здійснив після прийняття Люблінської унії 1569 року, коли з утворенням Речі Посполитої Поділля найбільш активно полонізується та окатоличується. Це призводить до того, що світськими носіями католицької віри стають не лише дворяни й польська шляхта, але й місцеві селяни і міська біднота. Інтенсивний вплив римо-католицизму продовжувався до кінця XVIII століття, коли подільські землі відійшли до Російської імперії, яка поступово починає знищувати культурні надбаня західного християнства.

Поштовхом для активізації російським урядом боротьби з римо-католицизмом стало польське повстання 1830–1831-х років, у результаті якого значна кількість подільських римо-католицьких храмів відійшла до православної церкви, проте значна частина католиків з цим не змиралася.

Для римо-католиків Поділля та їх церковні пісні часто ставали символом релігійної ідентифікації і були дієвим засобом патріотичного виховання. Як зазначає православний священник о. Климент Савич, в умовах відсутності польських шкіл і належної католицької освіти, польські набожні пісні завершували домашнє виховання і вивчалися з голосу з мелодій, добре знайомим усім римо-католикам. К. Савич наголошує на тому, що польські релігійно-домашні пісні, зведені у збірку «Кантичка» – «це могутня зброя, що підтримує релігійне життя у шляхті і народі римо-католицькому. У польських набожних піснях міститься усе віровчення і моральне вчення католиків: воно відкладається в пам'яті і діє на серця простолюдинів, легше будь-яких катехізисів і повчань церковних. В цих піснях підігрується польський патріотизм і релігійний фанатизм» (Подольскія епархіальныя вѣдомости, 1887. № 51: 695). Автор нотаток про релігійні пісні далі відмічає, що «для римо-католицького люду, що не читав Біблії і на знає свя-

щенної історії, польські набожні пісні утворюють символічне керівництво віровчення і тексти пісень приводять як вислови Біблії» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1887. № 51: 696). За цими піснями й найбільше тужили ті католики, що наvertsалися, в силу різноманітних життєвих обставин, до православ'я.

Певну небезпеку для поширення православ'я на подільських землях несли й додаткові частини богослужіння римо-католицької церкви, під час яких виконувалися релігійні пісні польською мовою, зрозумілою більшій частині населення краю. Розповсюдженими серед католиками збірками пісень були «Служба Божа», «Злотий Олтажик» та ін. (Подольські епархіальні вѣдомости, 1885. № 4: 64–67). Спільному співу у католицькому храмі з точки зору естетичного враження православна церква програвала, адже досить часто і наприкінці XIX століття можна було спостерігати наступну ситуацію: «убогий храм з тьмяними ликами святих, монотонний спів одного псаломщика, що іноді не володіє гарним голосом, поспішне і невиразне читання, яке насилу може сприймати присутній у храмі простий неосвічений народ, – все це послабляє силу і вплив... богослужіння» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1885. № 4: 64–67). Як зазначають свідки, письменні ж католики приносили збірки пісень у храм і виконували їх антифонним співом, чергуючи чоловічі і жіночі голоси. Вони також констатують, що часто цей спів не був занадто гармонічним, проте викликав сильні релігійні почуття. Певну нестрункість співу у значній мірі згладжував звук органу. Особливо урочистий спів був під час так званих відпустів, коли процесія зі співом проходила селом чи містечком.

Часто польські пісні з храму переходили у народні свята, як це трапилося з колядками, що під час різдвяних свят звучали не лише на богослужіннях, але й у хатах поляків-католиків. Навіть поховальні процесії на Поділлі часто супроводжувалися співом польських релігійних пісень, особливо у віддалених від католицьких храмів селах, де в останню путь небіжчика проводжало виключно місцеве костельне «братство» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1885. № 4: 64).

Церковне керівництво вбачало у римо-католицьких піснях засіб виховання «польського духу» серед місцевого населення і спосіб навернення представників інших національностей до католицизму. Тому часто звучала думка про те, що «дуже бажано, щоб додаткове богослужіння в католицьких костьолах в нашому краї здійснювалося російською мовою, тоді римський като-

лицизм не слугував би засобом для зваблення росіян у польську національність і послідовники його залишалися б російським людьми католицького віросповідання» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1885. № 4: 162). Як бачимо, на Поділлі римо-католицизм і для священиків, і для звичайних людей асоціювався виключно з належністю до польської нації, а українське населення вперто називалося «російським людом» або «православним людом», що формувало стійке уявлення про зв'язок православ'я з російською національною приналежністю.

Після з'єднання на Поділлі католицьких і православних приходів у 1863 році, певний час польські набожні пісні були терпимі у храмах, якщо вони не суперечили принципам православ'я. Проте «ревнителі обрусіння» вивели ці пісні з ужитку, не запропонували нічого на заміну. У зв'язку з цим К.Савич визнає, що «від цього саме римо-католицизм торжествує над нами, а наша пропаганда слабо діє на народ, який живе більш почуттям, аніж піднесеними ідеями» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1887. № 51: 1230–1237).

Щоб протидіяти поширенню польських релігійних пісень серед населення краю православним священикам радили «звернути посилену увагу на навчання прихожан православних з голосу церковному співу у такій мірі, щоб увесь народ у храмі міг співати церковно-богослужбові піснеспіви, по крайній мірі деякі, що найбільше використовуються, і приймати безпосередню участь в богослужінні церковному» (Подольські епархіальні вѣдомости, 1885. № 4: 162–163). У багатьох сільських православних приходах Вінниччини таку практику й було запроваджено. Наслідком стало те, що, опираючись римо-католицькому і польському впливам, православне духовенство розвивало традиції власного церковного співу. Через такий спів релігійний дух наповнював повсякденне життя місцевого населення.

Для користування при навчанні співу прихожан радили «Богогласник», відомий за уніатським почаївським виданням з нотами. Досить довгий час вважалося, що ці пісні з «Богогласника» виникли суто під уніатським впливом і тому не користувалися попитом у середніх верств населення, а серед народу малограмотного вони були спотворені. Проте у 1885 році «Богогласник» було перевидано у Києві Холмським Православним Братством і він знову почав використовуватися у православній церкві, зокрема й на подільських землях, в якості альтернативи польським народним релігійним пісням. Зокрема, у «Богогласнику» видання 1806 року містилися

три старовинні колядки, у 1825 року – двадцять вісім колядок, з яких чотирнадцять – російською мовою і п'ять – польською, а дев'ять – «інших пісень на Різдво Ісуса Христового» (Подольськія епархіальнія вѣдомости. 1870. № 21: 1349). Православна церква допускала виконання цих колядок, мелодії яких були простими і нагадували церковні наспіви. Самі ж колядки були гармонізовані на три голоси, зокрема «Небо і земля нині торжествують», «Вселенная, веселися, Бог от Діви десь родися», «Дивная новина», «Нова радість стала» та ін. В одному з випусків Подільських Єпархіальних відомостей за грудень 1898 року розміщено й текст колядки, яку співають виключно на Поділлі, де вона, скоріш за все, й була складена «давніми дячками». Там саме розповідається й про те, що у Подільській семінарії існувала традиція співу у позаурочний час місцевих колядок, завдяки чому семінаристи з різних повітів губернії знайомили з колядками подільських земель.

Протидіяти римо-католицизму на теренах краю, на думку К. Савича також, міг спів пісень з «Богогласника», побудований на народних наспівах, проте сам священник визнає, що на цих землях він не зміг вкоренитися. У своєму приході К. Савич користувався цією збіркою зі своїм хором, протиставляючи російський спів народним польським пісням. За допомогою співу пісень з цієї збірки, на думку о. Савича, можна сприяти «повному обрусінню» католицького населення Поділля.

Приведені міркування православного священника стверджують у думці про значний вплив не лише католицизму, але й його музикування, на мешканців краю. Також можна констатувати, що православ'я прагнуло бути могутнім засобом ідеологічного впливу на автохтонне населення, який проникав в усі галузі людської діяльності, не оминувши й хорову культуру краю. Церковний спів православного спрямування був навчальною дисципліною не лише у духовних закладах, але й у церковно-приходських школах, школах грамотності, народних і ремісничих училищах, гімназіях.

О. Моргулець в одному з випусків Подільських Єпархіальних відомостей за 1878 рік досить чітко формулює офіційну позицію церковної влади стосовно православного співу. Відштовхуючись від загальноприйнятої християнської ідеї про людський голос як найдосконаліший музичний інструмент, автор нотаток вказує на його головну особливість – уміння висловити не лише почуття, але й волю й думки людини через музичне мовлення. Саме тому в богослужінні ключова роль відводиться людському голосу у формі церков-

ного читання чи співу. Проблему тогочасного церковного хорового виконавства О. Моргулець вбачає у тому, що «це могутнє в руках церкви знаряддя виховного впливу на віруючих не досягає мети через те, що читання і спів церковний здійснюється іноді так невиразно, що навіть розібрати неможливо, про що читають чи співають» (Богданов, 1895: 367). Автор також вказує на те, що в більшості сіл церковні хори функціонують лише завдяки хлопчикам з церковно-приходських шкіл, навчених співати. Саме тому важливого значення набуває музична підготовка священників і псаломщиків, які через виразний спів повинні навертати мешканців до храму та виконувати, за необхідності, функції регента хору.

Протоієрей Ф. Драгомирецький вважає, щоб парафіяни не нарікали на погані спів і читання у церкві, не слід вступати до семінарії особам, які не мають музичного слуху та володіють навіть незначними дефектами дикції. Також справу церковного співу повинен очолювати настоятель і пояснювати дячкам особливості виконання наспівів. На думку протоієрея, церковний хор хоча б у кількості чотирьох осіб повинен бути при кожній парафії. Водночас Ф. Драгомирецький наголошує на необхідності багатоголосного співу під час богослужіння: «чим більше акордів, тим спів гармонічніший і приємніший для слуху. Хто ж буде співати у церкві акорди, якщо буде один тільки дячок чи псаломщик?» (Драгомирецький, 1878: 435). На його думку також основу церковного хору повинні складати хлопчики місцевих церковно-приходських шкіл. «Будучи методично освіченими, вони б полегшили псаломщиків як у читанні, так і в співі, при здійсненні Богослужіння» (Драгомирецький, 1878: 434).

У 1890-х роках починають діяти короткотривалі курси церковного співу для псаломщиків. Так, у 1897 році вони були організовані у чотирнадцяти місцях Подільської єпархії, зокрема на Вінниччині курси псаломщиків діяли у Чукові, Шаргороді, Тиврові, Хмільнику, Бершаді та Ямполі (ДАВО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 50–53).

Висловлену на початку тезу про те, що церковний хор найчастіше утворювався з учнівських хорових колективів місцевих училищ і шкіл, підтверджує й розповідь про святкування у 1885 році ювілею двадцятирічного служіння в святительському сані Леонтія, Архієпископа Холмського і Варшавського у Кам'янці-Подільському, під час якого співали чоловічий і жіночий хори. «Всю обідню архієрейську співав хор семінарських півчих, а молебень хор вихованок училища дівиць духовного відомства, церква, наповнена тими,

хто молиться, благоліпне богослужіння і чергування хору чоловічого та жіночого здійснювали прекрасне благоговійне враження на всіх присутніх» (Подольськія епархіальнія вѣдомости. 1885. № 50: 815–828). Слід також додати, що по всій Подільській єпархії у всіх святах церковного значення приймали участь учнівські хори. Так, у розповіді про відвідування м. Тульчин Єпископом Подільським і Брацлавським Іустином також згадується про те, що у церковних урочистостях приймали участь хори чоловічого і жіночого духовних училищ містечка.

Духовенство також пробувало влаштувати церковні хори з колядників, вважаючи, що тих, хто має звичку колядування, легше привчити і до виконання богослужбових наспівів. «Так як святочні коляди розспівуються по селу не лише колядниками, але й вдома майже всіма віковими членами сім'ї, то таким чином, природно, відкривається можливість церковний спів зробити всенародним, навчаючи спадково через одних, навчених церковним наспівам, і других, менш розуміючих членів сім'ї. Що ж тут казати і про хор, який можуть скласти школярі, під керівництвом регента-учителя або псаломщика, що знаються на співі церковному» (Подольськія епархіальнія вѣдомости. 1885. № 26: 561–567). Якщо використовувати такий хор у позаслужбових бесідах і на шкільних зібраннях, то це, на думку православного духовенства, «отримало б характер не виключно шкільної забави, а всенародного релігійно-урочистого свята, яке могло б зацікавити усе сільське населення і створити духовно-моральне повчання усім» (Подольськія епархіальнія вѣдомости. 1885. № 26: 561–567).

Слід також зазначити, що у період колядування священники у селах традиційно відвідують будинки своїх прихожан, що також церковне керівництво радило використовувати для організації церковних хорових колективів із місцевих селян, особливо молодого віку. Походження ж традицій колядування православне духовенство пов'язувало з впливом уніатів. Зміст самих текстів колядок неодноразово ставав предметом його аналізу на відповідність догматам християнства. Так, О. Струминський наголошує, що

«колядування починається з будинку священника, де він, вислухавши одну чи декілька пісень з увагою, пояснивши толково зміст їх, повинен одразу визнати їх придатними чи непридатними до використання, і вселити це колядникам, суворо заборонивши їм співати безглузді за змістом» (Подольськія епархіальнія вѣдомости. 1887. № 51: 1230–1237).

Таким чином, на прикладі обряду колядування на Поділлі можна спостерігати поєднання фольклорних музичних традицій із церковними, при якому через народний спів на церковні свята православне духовенство робило спроби влаштувати діяльність церковних хорів.

Висновки. Загалом, підсумовуючи інформацію з огляду церковного хорового співу, можна констатувати, що на початок ХХ століття стан хорового виконавства у православних церквах Вінниччини був значно поліпшений, чому сприяла низка чинників:

- розвиток хорових колективів духовних училищ і семінарій, які в обов'язковому порядку приймали участь у богослужіннях;
- увага до стану викладання церковного співу для майбутніх священників, який знаходився під безпосереднім контролем церковної влади;
- підготовка учительських кадрів на літніх курсах церковного співу;
- заохочення церковною владою тих вчителів, священників і псаломщиків, які організовували церковні хори у сільських приходах;
- збільшення матеріальних засобів, що призначалися на розвиток церковно-приходських шкіл, які, в свою чергу, виступали організаторами хорових колективів.

Церковне виконавство на Вінниччині кінця ХІХ – початку ХХ століття активно існувало переважно у руслі православних традицій та зазначалося як засіб впливу на національну свідомість та було спрямоване на русифікацію українського та польського населення. Розвиток українського богослужбового співу на теренах вінницького краю був дещо втрачений, оскільки церковний спів розвивався переважно у руслі російської православної традиції. з огляду на окупацію теренів краю Російською імперією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдановъ Ев. Объ устройствѣ певческихъ хоровъ при церквахъ Подольской епархіи. *Подольськія епархіальнія вѣдомости*. 1895. № 39. С. 970–974.
2. Внѣбогослужбныя собесѣдованія съ прихожанами и обучение народа церковному пѣнію въ м. Загнитковѣ Ольгопольскаго уѣзда. *Подольськія епархіальнія вѣдомости*. 1885. № 4. С. 64–67.
3. ДАВО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 35–50.
4. Драгомирецкій Ф. Чего желаетъ свѣтское общество отъ православнаго духовенства? *Подольськія епархіальнія вѣдомости*. 1878. № 12. С. 431–436.

5. Іскра С. І. Соціокультурна діяльність Римо-католицької Церкви у контексті духовної культури Поділля : дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2010. 208 с.
6. Калущка Н. Б. Мистецька діяльність Олександра Кошиця в контексті музики ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Київ, 2001. 21 с.
7. Отчет о состояніи Епархиальнаго женскаго Тульчинскаго (Подольской губерніи) училища по учебно-воспитательной части за 1884–1885 учебный годъ. *Подольскія епархіальныя вѣдомости*. 1885. № 50. С. 815–828.
8. Перепелюк О. Церковний спів: навчання та хорове виконавство в Київській єпархії (XIX – початок ХХ століття). Умань : «Сочінський М. М.», 2021. 193 с.
9. Посещеніе м. Тульчина Преосвященнымъ Густиномъ, Епископомъ Подольскимъ и Брацлавскимъ. *Подольскія епархіальныя вѣдомости*. 1885. № 26. С. 561–567.
10. Постановление пятаго Каменецкаго училищнаго съезда, состоявшагося 5 и 6 чиселъ сентября 1870 года. *Подольскія епархіальныя вѣдомости*. 1870. № 21. С. 648.
11. Программа по церковному пѣнію. *Подольскія епархіальныя вѣдомости*. 1887. № 51. С. 1230–1237.
12. Руденко Л. Г. Роль Києво-Могилянської та Духовної академій у розвитку хорового мистецтва України (за матеріалами їх нотозбірні) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03/ НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Київ, 2010. 20 с.
13. Сізова Н., Білозерська Г., Белінська Т., Кушнір К. Опера Григорія Давидовського «Під згуки рідної пісні» та її значення для хорової культури Вінниці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2020. Вип. 29. Том 5. С. 197–202.
14. Сізова Н. Розвиток хорового музикування у духовних училищах Подільської єпархії кінця ХІХ століття. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. Київ, 2018. Вип. 39. С. 161–168.

REFERENCES

1. Bohdanov Ev. Ob ustroistve pevcheskykh khorov pry tserkvakh Podolskoi eparkhii. [About the choirs at the churches in diocese of the Podillia]. Publication of the Eparchy Podillia, 1895, Nr 39, pp. 970–974. [in Old Slavic].
2. Vnebohosluzhebnyia sobesedovaniia s prykhozhanamy u obuchenie naroda tserkovnomu peniiu vъ m. Zahnytkov Olhopolskaho uezda. [Conversations with parishioners and teaching the people to church singing in the town of Zagnitkiv, Olgopol region]. Publication of the Eparchy Podillia, 1885, Nr 4, pp. 64–67. [in Old Slavic].
3. TsDAVO. [State archives of the Vinnytsia region] F. D-13. des. 1. Case. 2. pp. 35–50. [in Ukrainian].
4. Drahomyretska F. Cheho zhelaet svetskoe obshchestvo ot pravoslavnaго dukhovenstva? [What does the community want from the orthodox priests?] Publication of the Eparchy Podillia, 1878, Nr 12, pp. 431–436. [in Old Slavic].
5. Iskra S. Sotsiokulturna diialnist Rymo-katolytskoi Tserkvy u konteksti dukhovnoi kultury Podillia. [Socio-cultural activities of the Roman Catholic Church in the context of the spiritual culture of Podillia]: diss. ... art studies: 26.00.01 / Lviv National Music Academy, 2010. 208 p. [in Ukrainian].
6. Kalutska N. B. Mystetska diialnist Oleksandra Koshytsia v konteksti muzyky ХХ storichchia. [Artistic activity by Oleksandr Koshyts in the context the music of 20th century]: diss. ... art studies: 17.00.03. Kyiv, 2001. 21 p. [in Ukrainian].
7. Otchet o sostoianii Eparkhialnaha zhenskaha Tulchynskaha uchylyshcha po uchebno-vospitatelnoi chasty za 1884–1885 uchebnyi hod. [Report on the state of the Diocesan Women’s School in Tulchyn for 1884–1885]. Publication of the Eparchy Podillia, 1885, Nr 50, pp. 815–828. [in Old Slavic].
8. Perepeliuk O. Tserkovnyi spiv: navchannia ta khorove vykonavstvo v Kyivskii yeparkhii (XIX – pochatok ХХ stolittia). [Church singing: training and choral performance in the Kyiv diocese (XIX – beginning XX centuries)]. Uman, 2021. 193 c. [in Ukrainian].
9. Podilski Yeparkhialni vidomosti. [Publication of the Eparchy Podillia] 1885, Nr 26, pp. 561–567. [in Old Slavic].
10. Podilski Yeparkhialni vidomosti. [Publication of the Eparchy Podillia] 1870, Nr 21, pp. 648. [in Old Slavic].
11. Podilski Yeparkhialni vidomosti. [Publication of the Eparchy Podillia] 1887, Nr 51, pp. 1230–1237. [in Old Slavic].
12. Rudenko L. H. Rol Kyievo-Mohylianskoї ta Dukhovnoi akademii u rozvytku khorovoho mystetstva Ukrainy (za materialamy yikh notozbirni). [The role of the Kyiv-Mohyla Academy and Theological Academies in the development of the choral art of Ukraine]: diss. ... art studies: 17.00.03. Kyiv, 2010. 20 p. [in Ukrainian].
13. Sizova N., Bilozerska H., Belinska T., Kushnir K. Opera Hryhoriia Davydovskoho «Pid zghuky ridnoi pisni» ta yii znachennia dla khorovoi kultury Vinnytsi. [The opera «To the sounds of a native song» by Hryhoriia Davydovskyyi and its importance for the choir culture of Vinnitsa]. *Topical issues of the humanities*, 2020. Issue. 29. Vol. 5. С. 197–202. [in Ukrainian].
14. Sizova N. Rozvytok khorovoho muzykuvannia u dukhovnykh uchylyshchakh Podilskoї yeparkhii kintsia ХІХ stolittia. [The development of choral music in the spiritual schools of the Podilla eparchy at the end of the 19th century]. *The Journal of Kyiv National University of Culture and Arts*, 2018. Issue. 39. pp 161–168. [in Ukrainian].